

УДК 349.6.001.32

*І. І. Каракаш***ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ТА ЇХ РЕСУРСИ
У ВИКЛЮЧНІЙ ФОРМІ: ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Виключна форма права власності в цілому і права власності на природні об'єкти зокрема бере свій початок із Французького цивільного кодексу 1804 року або кодексу Наполеона, хоча сам термін «виключне право власності» в ньому не зустрічається. У ст. 544 зазначеного кодексу було закріплено положення про те, що «власністю є право користування і розпорядження речами найбільш абсолютним чином, з тим щоб користування не було таким, яке заборонено законами або регламентами» [1]. Таке формулювання визначення права власності мало на меті забезпечення найбільшої повноти права власності порівняно з іншими правами та закріплення його незалежності на протигагу раніше залежному та ієрархічно підпорядкованому праву земельної власності, що мало місце до революції 1789 року [2]. Так, вже у Пруський земському уложенні 1794 року вказувалося на те, що «власником називається той, хто з власної влади уповноважений, особисто або через третіх осіб, розпоряджатися субстанцією речі або права з *виключенням* усіх інших», на «повну власність» як право «володіти річчю, вживати для своєї вигоди і відчувати її», на можливість «усувати вплив на річ інших осіб» і т. п.

Аналогічні положення одержали своє закріплення і в Австрійському цивільному уложенні 1811 року, яке передбачало: «...все, що може забезпечити *виключне* користування, є предметом власності», право «довільно розпоряджатися субстанцією і вигодами речі та усувати від цього інших осіб» або «повне панування над річчю» тощо. При цьому «виключне» право власності закріплюється як повне, монопольне та абсолютне право володіння, користування і розпорядження земельними наділами, включаючи їх залишення (відмови від них), тобто дерелікції земельної ділянки, на відміну від «підпорядкованого» права власності, де неповні власники також користувалися певними правами, але власник не мав вживати нічого такого, що суперечить правам іншого власника.

Певний інтерес викликає і вказівка на виключну власність у Зведенні Законів Російської імперії М.М. Сперанського. У ст. 262 Зведення Законів

1832 року, а у виданні 1914 року в ст. 420 передбачалось: «Хто був першим набувачем майна по законному закріпленню його у приватну належність, отримав владу у порядку, встановленому цивільними законами, *виключно і незалежно* від особи стороннього володіти, користуватися і розпоряджатися онним вічно і спадково, доки не передасть цієї влади іншому, або кому влада ця від першого набувача дійшла безпосередньо або через наступні передачі та закріплення, той має на це майно право власності» [3].

Однак у поділ права власності у дореволюційній Росії на «повну» і «неповну», що збереглося до радянського періоду, вкладався дещо інший зміст. Повним правом власності за російським законодавством визнавалася концентрація правомочностей володіння, користування і розпорядження в одній особі, а неповним — коли одна правомочність власника обмежувалася, тобто повному праву власності протистоїть не «підпорядковане», а «обмежене» право власності. Ці обмеження передбачалися або законом, або сам власник надавав певні правомочності стосовно свого майна третім особам. Вони мали місце і при примусовому позбавленні власника тих чи інших правомочностей.

Розуміння права власності як «виключного» і «незалежного» стало основою для його включення в легальні законодавчі визначення в розумінні «повного і виключного панування над річчю» і «повного і незалежного права власника від сторонніх осіб». Наполегливі позначення в законодавчих актах цілісності та неподільності права земельної власності вказівками на його виключний характер було спрямовано проти ще не подоланої розділеної власності на землю та її наслідків. Незалежність від сторонньої особи, писав професор В.Б. Ельяшевич, знаменує собою історичне подолання залежності права на землю від держави. Будь-яка залежність, хоча б від держави, виключає право власності [4]. Вони послужили підставою для аналогічного трактування права виключної власності і в теоретичних формулюваннях. Так, професор Г.Ф. Шершеневич під виключністю і незалежністю права власності, по суті, розумів її абсолютний характер [5].

Найбільш повно право власності на природні об'єкти у виключній формі проявилось в радянський період. Адже земля, її надра, води і ліси досить тривалий час перебували у виключній державній власності. У правових дослідженнях минулих років [6] виникнення права виключної державної власності на природні об'єкти пов'язували з націоналізацією землі, проведеною на підставі декрету «Про землю», прийнятого на II-му Всеросійському з'їзді рад, тобто проголошеного не від імені офіційного державного органу, а оприлюдненого представницькою громадською організацією. Тим не менш ретельне ознайомлення зі змістом вказаного декрету не дає підстав для твердження про те, що в ньому згадується про державну власність на землю, не кажучи вже про її виключну форму. Немає в ньому і положень про націоналізацію землі, і тим більше про націоналізацію надр, вод і лісів. Отже, виведення права виключної державної власності на землю, надра, води і ліси, нібито сформованого на основі їх націоналізації декретом «Про

землю», є доктринальним, що базується на поясненні історичних фактів і юридичному тлумаченні правових актів у більш пізніший період, але воно не впливає з його текстуального змісту.

Насправді, в декреті йдеться про негайне скасування поміщицької власності на землю без всілякого викупу, яка, рівно як і всі удільні, монастирські та церковні землі з усім живим і мертвим інвентарем, переходить у розпорядження волосних органів земельних комітетів і повітових рад селянських депутатів надалі до скликання Установчих зборів¹.

Незважаючи на рішення I Всеукраїнського з'їзду рад від 25 грудня 1917 року про визнання дії всіх декретів радянської влади на території України [9], декрет «Про землю» тут мав обмежене поширення на земельні відносини у зв'язку з перебуванням значної частини сучасної української території під окупацією і проблемами встановлення влади рад в Україні². Тому роль декрету «Про землю» в регулюванні земельних відносин, націоналізації земельного фонду та встановленні права державної власності на землю в літературі радянського періоду явно перебільшувалася. Крім того, декрет «Про землю» носив характер декларації політичної партії, яка прийшла до влади, і виконував роль документа, що визнавав Селянський наказ у якості додатка до декрету. Таку ж обмежену дію на території України мали постанови РНК «Про перехід землі в розпорядження земельних комітетів» від 5 листопада 1917 року та положення «Про земельні комітети і регулювання ними сільськогосподарських відносин» від 4 грудня 1917 року.

Слід зазначити, що у цей період Центральна рада також була стурбована реформами земельних відносин і перетвореннями права власності на землю та інші природні багатства в Українській Народній Республіці.

¹ Загальновідомо, що Всеросійські Установчі збори, які розпочали свою роботу увечері 5 січня 1918 року, не визнали декрети Радянської влади, в т. ч. і декрет «Про землю», у зв'язку з чим, не завершивши своє засідання, вночі 6 січня були розпущені за розпорядженням начальника охорони Таврійського палацу матроса Желсзняка А.Г. з тієї причини, що «караул втомився». Проте мало відомо, що робота Установчих зборів була перервана якраз під час читання головою зборів В.М. Черновим «Проекту основного закону про землю», внесеного фракцією есерів. При цьому оголошена частина проекту земельного закону була прийнята Установчими зборами без обговорення. Легітимність цих положень основного земельного закону не була визнана органами Радянської влади у зв'язку з тим, що вони були прийняті без участі 175 депутатів від більшовиків і 40 делегатів від лівих есерів, які залишили Установчі збори і до яких наприкінці його роботи присєдналася група партії українських лівих есерів. Таким чином, з 705 обраних членів Установчих зборів у його роботі брали участь 397 депутатів, з яких щонайменше 215 депутатів не голосувало за наведену частину земельного закону. Див.: Всероссийское Учредительное собрание. Первый и единственный день его занятий (5-6 января 1918 года). Перепечатка стенографического отчёта, изданного по распоряжению Председателя Учредительного собрания. — Одесса, 1918. — С. 96-97.

² Такий висновок підтверджується, наприклад, рішенням I Всеукраїнської конференції Рад селянських депутатів про затвердження в січні 1918 року окремого проекту декрету «Про землю», що передбачав не лише негайну конфіскацію поміщицьких земель, але і вилучення земельних надлишків у куркульства з їх зрівняльним розподілом між безземельними і малоземельними селянами, маніфестом Тимчасового робітничо-селянського уряду України, проголошеним у листопаді 1918 року, з вимогою негайної конфіскації всіх поміщицьких земель з усім живим і мертвим інвентарем та їх безоплатної передачі селянам, урядовою декларацією від 25 січня 1919 року про проведення земельної політики в інтересах трудового селянства та іншими актами, прийнятими в Україні в той період.

Так, у III-му Універсалі від 7 (20) листопада року 1917 року передбачалося: «Відтепер на території Української Народної Республіки скасовується право власності на землю поміщиків та інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського призначення, а також на удільні, монастирські, кабінетні та церковні землі. Визнаючи, що ці землі є власністю трудового народу і мають передаватися йому без викупу, Центральна рада доручає Генеральному секретарю по земельних справах негайно розробити закон про те, як земельні комітети, обрані народом, повинні відати цими землями до скликання українських Установчих зборів» [10]. Але якщо цим Універсалом скасовувалося право власності на нетрудові земельні наділи поза містами, то IV-й Універсал від 9 січня 1918 року проголошував скасування приватної власності на землю і передачу її в руки трудового народу, вказуючи на те, що всі землі становлять багатство народу Української Народної Республіки, вилучення всіх земель здійснюється без викупу, верховне управління всіма землями до скликання українських Установчих зборів належить Центральній раді, а на місцях – місцевому самоврядуванню та земельним комітетам, ніяка плата за користування землею не повинна стягуватися [11] і т.п.

Суттєву роль у встановленні права державної власності на землю та інші природні ресурси зіграв декрет ВЦВК «Про соціалізацію землі». У ст. 1 цього декрету вже більш виразно говорилося про те, що «всяка власність на землю, надра, води, ліси і живі сили природи ... скасовується назавжди», а ст. 2 встановлювала, що «земля без будь-якого викупу (явного чи прихованого) відтепер переходить у користування всього трудового народу» [12]. Скасування «всякої власності на землю» мало означати і скасування державної земельної власності. Адже в той час соціалізація землі сприймалася як перехід землі у всенародне або спільне соціальне надбання, а не в державну власність. Тому положення декрету закладали основу для переходу до громадських і колективних форм землекористування, передбачали надання їм всілякої допомоги та підтримки, а також надання переваги перед індивідуально-приватними формами господарювання на землі. У подальшому ці положення отримали своє закріплення в Конституції РРФСР, прийнятої 10 липня 1918 року, в якій було записано: «У здійсненні соціалізації землі приватна власність на землю скасовується, і весь земельний фонд оголошується загальнонародним надбанням і передається трудящим без усякого викупу, на засадах рівного землекористування. Усі ліси, надра і води загальнодержавного значення, а також увесь живий і мертвий інвентар, зразкові мастки і сільськогосподарські підприємства оголошуються національним надбанням» [13].

Більш детальна регламентація умов і порядку надання земельних наділів у користування були передбачені у Положенні ВЦВК «Про соціалістичний землеустрій і заходи переходу до соціалістичного землеробства». У ньому встановлювалося, що «вся земля ... вважається єдиним державним фондом» [14], а також передбачалися деякі вимоги щодо використання надр, вод і лісів на основі права користування. Відповідно до нього Всеукраїнський ЦВК 26

травня 1919 року прийняв декрет «Про соціалістичний землеустрій і про перехідні заходи до соціалістичного землекористування» [15]. Він в основному відтворював зміст Положення про соціалістичний землеустрій і передбачав скасування приватної власності на землю та інші природні об'єкти, включення всієї землі в межах Української РСР в єдиний державний земельний фонд, порядок розподілу землі у трудове користування, перехід від одноосібних форм землекористування до колективних і т. д. Однак наведені положення не передбачалися в Конституції Української Народної Республіки [16].

Після звільнення території України від окупації та ліквідації відновлених у період гетьманщини і директорії поміщицьких землеволодінь, Всеукраїнським ревкомом було видано Положення про основні засади організації земельної справи в Україні [17], а в лютому 1920 року ним був схвалений спеціальний декрет «Про землю» [18], затверджений IV-м Всеукраїнським з'їздом рад [19]. Український декрет «Про землю» став основою для прийняття V-м Всеукраїнським з'їздом рад постанов «Про закріплення землекористування», «Про відновлення сільського господарства», «Про колективізацію сільськогосподарського виробництва» та «Про землеустрій». Проте жоден із наведених нормативних актів не вказує на виключне право земельної або іншої природноресурсової власності та підстави її виникнення.

Більш того, вже у цей час виникла гостра дискусія з приводу здійснюваних заходів та співвідношення «націоналізації і експропріації землі», «соціалізації і муніципалізації земельної власності», «зрівняльного і трудового землекористування», «безоплатної конфіскації або примусового викупу земель», скасування тільки приватної земельної власності і встановлення державної власності на землю або скасування всякої земельної власності та визнання нічийної «божогої» власності на землю. Саме тоді було висловлена думка про те, що «загальнонародна або загальнодержавна власність на землю – це одне й те саме» [20], а у подальшому вона стала підставою для ототожнення понять «всенародне надбання» і «державна власність».

Цьому сприяли і вельми суперечливі та не завжди послідовні висловлювання В.І. Леніна з приводу націоналізації землі та інших природних багатств. Так, у дожовтневий період в одних випадках він стверджував, що «націоналізація означає передачу права отримувати ренту, а зовсім не самої землі. Чи означає це, що соціалісти хочуть відняти у дрібних селян їхню землю проти їх волі? Жоден розумний соціаліст ніколи не пропонував такої дурниці» [21], а в інших – «націоналізація є передача всієї землі у власність держави. Власність означає право на ренту і визначення державною владою загальних для всієї держави правил володіння та користування землею ... Якщо держава, про яку йдеться, дійсно демократична ..., то власність її на землю аніскільки не виключає, а навпаки, вимагає передачі розпорядження землею, в рамках загальнодержавних законів, місцевим та обласним органам самоврядування ... Детальні правила, що погоджуються з місцевими відмінностями, практичне відведення земель або розподіл ділянок між окремими особами, товариствами і т. д. – все це неминуче відходить до місцевих органів самоврядування» [22].

Проте після жовтневих подій основоположник радянської держави виступав проти муніципалізації природних ресурсів і вимагав націоналізації всіх земель, тобто «переходу всіх земель у державі у власність центральної державної влади» [23], а з іншого боку, він підкреслював, що «скасування приватної власності на землю є націоналізацією землі» [24]. Зокрема, з цього приводу В.І. Ленін писав: «Відразу, одним революційним ударом зроблено те, що взагалі можна зробити відразу: наприклад, скасована приватна власність на землю без винагороди великим власникам, експропрійовані великі власники землі» [25].

Безумовно, на цій основі пізніше була досягнута єдність земельного ладу в усій країні та однаковість правового режиму земель на всій території держави. Проте головний прихильник встановлення державної власності на землю та інші природні багатства в особі органів центральної державної влади не міг не усвідомлювати, що, відкидаючи європейський і американський шляхи розвитку земельної власності, по суті, обирає азійський шлях їх закріплення та належності. На території ж України того періоду під впливом європейських соціально-економічних процесів сформувалося достатнє різноманіття форм права земельної власності та права власності на об'єкти, пов'язані із землею. Можливо, саме це стало причиною тривалої та запеклої боротьби за землю, неоднозначного підходу до вирішення земельного питання і деякого дистанціювання від форм і способів його розв'язання на території Російської федерації.

В юридичній літературі радянського періоду загальновизнаним було визначення права виключної державної власності на землю та інші природні об'єкти як такі, що належать тільки державі в межах усієї території країни, та неприпустимості виникнення на них права власності в інших суб'єктів права, крім держави. Безумовно, підставою його виникнення була націоналізація як примусове вилучення об'єктів власності у їх власників шляхом конфіскації, тобто безоплатного вилучення не у вигляді застосування санкції за конкретне правопорушення, а у формі соціальної експропріації та обертання природних багатств у народне надбання, що ототожнювалося з державною власністю. При цьому і конфіскація як примусове безоплатне вилучення поміщицьких земель з їх подальшим зрівнянням, трудовим і нормованим розподілом серед селянства, і експропріація як всезагальна соціальна міра вилучення об'єктів власності мали широке застосування у розглянутий період, і нерідко без достатніх на це правових підстав.

Однак право державної власності на землю ані в єдиній, ані у виключній формі в цей час ще не склалося. Про це свідчить зміст Земельного кодексу РРФСР [26], і особливо структура та зміст Земельного кодексу Української РСР [27]. Незважаючи на закріплення в ст. 1 останнього положення про те, що «право приватної власності на землю, надра, води і ліси в межах Української РСР скасовується назавжди», а в ст. 2 — про те, що «всі землі в межах Української РСР, в чиему віданні вони не перебували, складають власність держави», все ж за ст. 3 Земельного кодексу Української РСР 1922 року тільки «всі землі сільськогосподарського призначення

складають єдиний державний земельний фонд, який перебуває в завіданні Наркомзему та його місцевих органів».

Крім того, в ньому зберігалось трудове землекористування, трудова оренда землі, допоміжна наймана праця в землеробських господарствах, землекористування земельних товариств, садибне і лугове володіння земельними ділянками. Земельні розпорядки всередині міської межі за ст. 149 цього Земельного кодексу визначалися особливими узаконеннями, а дії земорганов на ці землі не поширювались, а за ст. 161 – в міру надання державних земельних володінь у постійне користування трудових хліборобів та їх об'єднань (у порядку наділення безземельних і малоземельних громадян, переселення та розселення) вони виключалися зі складу державних земельних володінь і зараховувались до складу земель трудового користування. Відсутність єдиної державної форми земельної власності підтверджується, наприклад, і змістом Договору про утворення Союзу РСР [28], в якому функції з регулювання земельних відносин союзною державою і союзними республіками були розмежовані. Таке положення про правове регулювання земельних відносин було закріплено і в першій Конституції Союзу РСР 1924 року [29].

Інакше відбувалося закріплення права державної власності на надра, ліси і води. Так, згідно з декретом РНК РРФСР «Про надра землі» [30] та положення ВЦВК «Про надра землі та їх розробки» [31] було розроблено і прийнято Гірничі положення Союзу РСР, що вводилося в дію з 9 листопада 1927 року [32] та поширювалося на всі союзні республіки. У подальшому воно стало основою для прийняття та введення в дію Гірничого кодексу Української РСР [33]. У зазначених та інших законодавчих актах розглянутого періоду передбачалося, що «землі, необхідні для потреб гірничої справи, належали до складу земель державних установ і підприємств» [34], тобто в них ще не відстежується закріплення права державної власності на надра землі у виключній формі.

На підставі декрету ВЦВК «Про ліси» [35], що увійшов в історію як «Основний закон про ліси», в Україні був прийнятий декрет РНК УСРР «Про націоналізацію всіх колишніх казенних, монастирських, міських і поміщицьких земель» від 8 квітня 1920 року, який проголосив передачу всіх лісів у державну власність [36]. У 1923 році Наркомземом республіки був розроблений проект Лісового кодексу Української РСР. Після розгляду і схвалення цього проекту Раднаркомом він був розісланий на місця для обговорення. У липні 1923 року ВУЦВК прийняв проект Лісового кодексу до розгляду, однак замість Лісового кодексу постановою ВУЦВК був затверджений Закон «Про ліси УСРР» [37], який за своїм регулятивним значенням тривалий час виконував функції Лісового кодексу. За ч. 1 ст. 1 цього Закону «усі ліси і землі, призначені на вирощування деревини й на потреби лісового господарства, відмежовані в установленому порядку від земель іншого призначення, становлять власність Робітничо-селянської держави та складають єдиний державний лісовий фонд» [38]. У подальшому наведене положення було розвинуто в постанові ВУЦВК «Про лісове господарство України» [39].

Кодифікований водний закон в Україні в цей період і узагальнений нормативний акт з регулювання водних відносин на союзному рівні не приймався [40]. Водні відносини регулювалися окремими урядовими постановами стосовно конкретних водних об'єктів. Проте якщо в законодавчих актах Союзу РСР ідеться про право власності на надра, ліси і води «радянської держави», то в розглянутих українських нормативно-правових актах вказується на право власності Української РСР в особі його уряду й урядових органів на місцях. Таким чином, можна стверджувати, що право державної власності на надра, ліси і води сформувалося саме в цей період, але воно ще не склалося у виключній формі.

Вперше право виключної державної власності на землю з'явилося у загальносоюзному законодавчому акті «Загальні засади землекористування і землеустрою» [41]. Так, у його ст. 1 передбачалося: «Основою земельного ладу Союзу РСР ... є націоналізація землі, тобто відміна назавжди приватної власності на землю і встановлення на неї виключної державної власності Союзу РСР». На цій основі з'являється один єдиний суб'єкт права власності на землю – Союз РСР в особі загальносоюзних органів влади й управління. Із цього моменту різко обмежуються земельні правомочності союзних республік і починається посилення централізація приналежності політико-правової влади на землю.

Єдиному суб'єкту права виключної державної власності відповідав і єдиний земельний фонд у межах Союзу РСР. А з прийняттям постанови ЦВК і РНК Союзу РСР «Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації та боротьби з куркульством» [42] остаточно були ліквідовані особливості регулювання земельних відносин у союзних республіках. Зокрема, із Земельного кодексу Української РСР 1922 року було виключено трудове землекористування, трудова оренда землі, допоміжна наймана праця у трудових землеробських господарствах та інші ознаки залишків приватної земельної власності. Проте заради справедливості варто зазначити, що в Конституції Союзу РСР 1936 року [43], як і в Конституції Української РСР 1937 року [44], право державної власності на землю та інші природні об'єкти не було закріплено за державою у виключній формі.

Практиці радянського періоду відомі не тільки законодавчі акти щодо встановлення виключної державної власності на землю в загальносоюзному масштабі, а й окремі нормативні акти регіональної дії стосовно націоналізації земельних ресурсів та інших природних об'єктів. Так, приєднання південної частини Бессарабії до Української РСР супроводжувалося указом президії Верховної Ради Союзу РСР «Про відновлення на території Бессарабії дії радянських законів про націоналізацію землі» від 15 серпня 1940 року [45], який передбачав заходи про скасування права приватної власності на землю і встановлення на неї разом з надрами, водами і лісами державної власності. Указ «Про націоналізацію землі на території північної частини Буковини» від 15 серпня 1940 року [46] більш конкретно закріплював, «що вся земля з її надрами,

водами і лісами була оголошена державною власністю, тобто народним надбанням».

Іншими правовими ознаками володів указ президії Верховної Ради Союзу РСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» від 1954 року [47], затверджений Законом Союзу РСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» [48]. Тут мало місце передача території, що раніше належала іншій союзній республіці, та приєднання земель разом з їх надрами, водами, лісами та іншими природними ресурсами. Оскільки така передача здійснювалась у межах єдиного суб'єкта права – Союзу РСР – і за єдиною формою власності на ці об'єкти, юридична природа права власності на них не змінювалась. Однак тут звертає на себе увагу те, що і приєднання частини території іншої держави до певної союзної республіки, і передача територіального простору і природних об'єктів однієї союзної республіки іншій здійснюється однаково – на підставі нормативно-правового акта органу влади Союзу РСР. Це є ще одним свідченням того, що правом виключної державної власності на землю з її природними об'єктами володів Союз РСР в особі своїх центральних органів влади і управління. При цьому Союз РСР не мав своєї власної території, за винятком окремих островів, але він безроздільно розпоряджався природними багатствами, розташованими в межах територій союзних республік.

Література

1. Французский гражданский кодекс 1804 года. / Перевод И.С. Перетерского. – М., 1941. – С. 165.
2. Шерешевский И.В. Французский гражданский кодекс 1804 года (Кодекс Наполеона). Извлечения / И.В. Шерешевский. – Одесса, 1965. – С. 37.
3. Свод Законов Российской империи. (Свод М.М. Сперанского). С.-Пб., 1914. – Т. X. – Ч. 1.
4. Ельашевич В.Б. Практический комментарий к гражданским законам : в 3-х т. / В.Б. Ельашевич. – М., 1913. – Т. 2. – С. 420.
5. Шершеневич Г.Ф. Русское гражданское право / Г.Ф. Шершеневич. – изд. 11-е. – С.-Пб., 1914. – С. 280.
6. Дембо Л.И. Основные проблемы водного законодательства / Л.И. Дембо. – Л., 1948.
7. Дембо Л.И. Основные теоретические проблемы земельной собственности / Л.И. Дембо. – Л., 1951.
8. Аксёненко Г.А. Право государственной собственности на землю в СССР / Г.А. Аксёненко. – М., 1950.
9. Аксёненко Г.А. Земельные правоотношения в СССР / Г.А. Аксёненко. – М., 1958.
10. Новицкий И.Б. История советского гражданского права / И.Б. Новицкий. – М., 1957.
11. Турубинер А.М. Право государственной собственности на землю в Советском Союзе / А.М. Турубинер и др. – М., 1958.
12. Про землю: декрет II-го Всероссийского з'їзду рад, прийнятий 26 жовтня (7 листопада) 1917 року. // СУ РСФСР 1917. – № 1. – Ст. 3. Декрет втратив чинність після введення у дію Земельного кодексу РСФСР 1922 року. // СУ РСФСР 1923. – № 10. – Ст. 123.
13. Крестьянский наказ о земле. // СУ РСФСР. – 1917. – № 1, ст. 3. Селянський наказ відомий і як Примірний наказ, складений на підставі 242 наказів, доставлених з місць на I Всеросійський з'їзд рад селянських депутатів, що відбувся в Петрограді в травні 1917 року, і опублікований в узагальненому вигляді в «Известиях Всероссийского Совета крестьянских депутатов» 19 і 20 серпня 1917 року.

14. О признании действия всех декретов Советской власти на территории Украины: решение I Всеукраинского съезда Советов от 25 декабря 1917 года. // Образование СССР : сборник документов 1917–1924. – М., 1959. – Т. 1. – С. 69–75.
15. III-й Універсал Української Народної Республіки, прийнятий 7 (20) листопада року 1917 року. / Газета «Новая Рада», 1917. – № 81.
16. Універсали Української Народної Республіки. // Вісник Української Народної Республіки. – 1918. – № 1.
17. О социализации земли: декрет ВЦИК, принятый 19 февраля 1918 года. // СУ РСФСР. – 1918. – № 25. – Ст. 346.
18. Конституция РСФСР, принятая 10 июля 1918 года. // СУ РСФСР. – 1918. – № 51. – Ст. 582.
19. О социалистическом землеустройстве и мерах перехода к социалистическому земледелию: положение ВЦИК от 14 февраля 1919 года. // СУ РСФСР. – 1919. – № 4. – Ст. 43.
20. О социалистическом землеустройстве и о переходных мерах к социалистическому землепользованию: декрет Всеукраинский ЦИК от 26 мая 1919 года. // СУ УССР. – 1919. – Ч. 2. – № 75. – Ст. 695.
21. Конституція Української Народної Республіки, прийнята 29 квітня 1918 року // Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України. – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992.
22. Об основных началах организации земельного дела в Украине: положение Всеукраинского ревкома. // СУ УССР. – 1920. – № 1. – Ст. 4.
23. О земле: декрет Всеукраинского ревкома от 5 февраля 1920 года. // СУ УССР. – 1920. – № 1. – Ст. 13.
24. О земле: декрет, утвержденный IV-м Всеукраинским съездом Советов 20 мая 1920 года. Съезды советов Союза ССР, союзных и автономных республик // Сборник документов 1917–1936. – Т. 2. – М., 1949. – С. 68–70.
25. Мещеряков В. Национализация и социализация земли / В. Мещеряков. – М., 1918. – С. 55.
26. Ленин В.И. / Полн. собр. соч. – Т. 16. – С. 274.
27. Ленин В.И. Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции 1905–1907 годов. / Полн. собр. соч. – Т. 16. – С. 317.
28. Ленин В.И. / Полн. собр. соч. / – Т. 31. – С. 166.
29. Ленин В.И. / Полн. собр. соч. – Т. 37. – С. 324.
30. Ленин В.И. / Полн. собр. соч. – Т. 39. – С. 273.
31. Земельный кодекс РСФСР от 30 октября 1922 года. // СУ РСФСР. – 1922. – № 68. – Ст. 901.
32. Земельный кодекс Української ССР від 29 листопада 1922 року. // СУ УССР. – 1922. – № 51. – Ст. 750.
33. Договор об образовании Союза ССР от 30 декабря 1922 года: постановления первого съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик. – М. : изд. ЦИК СССР, 1923.
34. Об утверждении Основного Закона (Конституции) СССР: постановление второго Съезда Советов СССР от 31 января 1924 года. // Очерки истории Советской Конституции. – М. : Политиздат, 1987.
35. О недрах земли: декрет СНК РСФСР от 30 апреля 1920 года. // СУ РСФСР. – 1920. – № 36. – Ст. 171.
36. О недрах земли и их разработке: положение ВЦИК от 7 июля 1923 года. // СУ РСФСР. – 1923. – № 54. – Ст. 532.
37. Горное положение Союза ССР. // СЗ СССР. – 1927. – № 68. – Ст. 688.
38. Гірничий кодекс УСРР, затверджений постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1928 року. // ЗУ УСРР. – 1928. – № 22. – Ст. 192.
39. Барабаш Н.П. Розвиток правового регулювання земельних відносин, пов'язаних із користуванням надрами / Н.П. Барабаш. // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 30–37.
40. О лесах: декрет ВЦИК от 27 мая 1918 года. // СУ РСФСР. – 1918. – № 42. – Ст. 522.
41. Кіндюк Б.В. Причини ухвалення та основні положення закону «Про ліси УСРР» від 3 листопада 1923 року / Б.В. Кіндюк. // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 144–153.
42. Про лісовий закон: постанова ВУЦВК від 3 листопада 1923 року. // ЗУ УСРР. – 1923. – № 46. – Ст. 575.
43. Закон про ліси УСРР із змінами до 10 квітня 1928 року. – Харків: Кримінальне видавництво УСРР, 1928. – 39 с.

44. Про лісове господарство України: постанова ВУЦВК від 31 травня 1926 року. // ЗУ УСРР. – 1926. – № 34–35. – Ст. 264. Правовое регулирование водных отношений, связанных с земельными, было более значимым для некоторых республик, в которых были приняты соответствующие кодексы, например Водно-мелиоративный кодекс Белорусской ССР 1928 года, Земельно-водный кодекс Туркменской ССР и Узбекской ССР 1929 года.
45. Общие начала землепользования и землеустройства от 15 декабря 1928 года. // СЗ СССР. – 1928. – № 69. – Ст. 642.
46. О мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и борьбе с кулачеством: постановление ЦИК и СНК от 1 февраля 1930 года. // СЗ СССР. – 1930. – № 9. – Ст. 105.
47. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 года. // Известия ЦИК СССР и ВЦИК. – № 283. – 6 декабря 1936 года.
48. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: затверджена постановою надзвичайного XIV українського з'їзду рад 30 січня 1937 року. – Київ: видання ВУЦИК, 1937. – 26 с.
49. О восстановлении на территории Бессарабии действия советских законов о национализации земли: указ президиума Верховного Совета Союза ССР от 15 августа 1940 года. // Ведомости Верховного Совета Союза ССР. – 1940. – № 29.
50. О национализации земли на территории северной части Буковины от 15 августа 1940 года: указ президиума Верховного Совета Союза ССР. // Ведомости Верховного Совета Союза ССР. – 1940. – № 29.
51. О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР: указ президиума Верховного Совета Союза ССР от 19 февраля 1954 года. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1954. – № 4. Ст. – 64.
52. О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР: Закон Союза ССР от 26 апреля 1954 года. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1954. – № 10. – Ст. 343.

А н о т а ц і я

Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси у виключній формі: історико-юридичний аспект. – Стаття.

У статті розглядаються теоретичні проблеми формування концепції права виключної державної власності на основні природні об'єкти та їх ресурси, її використання у законотвірчій діяльності та закріплення в загальносоюзному та українському законодавстві у першій половині 20-го століття. Підкреслюється, що загальнонародна власність на основні природні об'єкти фактично була підмінена правом виключної державної власності, без юридичного визначення суб'єкта-володаря цим правом.

Ключові слова: природні об'єкти, природні ресурси, націоналізація і соціалізація землі, право виключної власності.

А н н о т а ц и я

Каракаш І. І. Право собственности на природные объекты и их ресурсы в исключительной форме: историко-правовой аспект. – Статья.

В статье рассматриваются теоретические проблемы формирования концепции права исключительной государственной собственности на основные природные объекты и их ресурсы, её использование в законотворческой деятельности и закрепление в общесоюзном и украинском законодательстве в первой половине 20-го столетия. Подчеркивается, что общенародная собственность на основные природные объекты фактически была подменена правом исключительной государственной собственности, без юридического определения субъекта-обладателя этим правом.

Ключевые слова: природные объекты, природные ресурсы, национализация и социализация земли, право исключительной собственности.

S u m m a r y

***Karakash I. I.* Ownership of natural objects and their resources in the exclusive form: the historical and legal aspect. – Article.**

The article discusses the theoretical problems of formation of the concept of the right of exclusive state ownership of the basic natural objects and their resources, its use in legislative activity and consolidation in the country's and Ukrainian legislation in the first half of the 20th century. Emphasizes that public ownership of the major natural objects actually was replaced by the right of exclusive state property without a legal definition of the subject-holder of that right.

Key words: natural objects, natural resources, nationalization and socialization of the land, right to exclusive ownership.